

УДК 342.531.43(470+571)(091)

**Юлія Левчук,**

аспірантка кафедри теорії та історії держави і права

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

## КИЇВСЬКА СУДОВА ПАЛАТА: МІСЦЕ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

*У статті аналізується діяльність Київської судової палати — органу апеляційного оскарження рішень окружних судів, що був створений при реалізації судової реформи 1864 р. у Російській імперії. Попри нелегі політичні та соціально-економічні умови, діяльність судової палати, що функціонувала на південному заході імперії, була успішною та високорезультативною.*

**Ключові слова:** Київська судова палата, судові палати, судова реформа 1864 р., Судові устави 1864 р.

Судова реформа 1864 р. в Російській імперії посідає вагомe місце у трансформації судової та правоохоронної системи поряд з іншими ліберальними реформами того часу. Актуальність та доцільність переосмислення усіх аспектів проведення судової реформи 1864 р. пояснюється великою мірою спорідненістю процесів, які відбувалися у другій половині XIX ст. із процесами сьогодення. Мається на увазі нагальна необхідність реформування судової системи України у зв'язку з неефективністю судової влади, нехтуванням принципами забезпечення правових гарантій захисту прав людини, навмисним затягуванням судового процесу та виникненням нескінчених судових тяганин, недовірою до судової влади та очевидною некомпетентністю судового корпусу, тощо. Варто також враховувати нагальність реформування судової системи України з метою досягнення нею відповідності із судовими системами Європейського Союзу в контексті євроінтеграційних процесів. Реформування судової системи України, поглиблення рівня суспільної свідомості, трансформація суспільного устрою, державно-правових інститутів, виокремлення нових суспільних відносин можливе лише за умов детального вивчення досвіду минулих років.

Науковий інтерес до проблеми організації та діяльності системи судоустрою на землях України в період перебування під владою Російської імперії спостерігається у вітчизняних та російських вчених від XIX століття і до сьогодні. Історіографія проблеми представлена іме-

нами М. А. Буцковського, І. В. Гессена, О. А. Головачова, А. Ф. Коні, М. А. Філіппова, В. Я. Фукса, Г. А. Джаншиєва, М. Г. Коротких, О. Н. Ярмиша, В. А. Чеховича, О. Д. Святоцького, С. М. Казанцева, Т. Л. Курас та іншими.

З початком XIX ст. економічна, політична, правова та соціальна криза в Російській імперії ставала дедалі глибшою. Невідповідність існуючих структур та відносин провідним світовим тенденціям розвитку, що утверджували нове суспільство, виносила на порядок денний нагальну потребу у проведенні реформ, у тому числі судово-правових. Саме тому в 1864 р. на території Російської імперії була проведена судова реформа шляхом прийняття Судових уставів 20 листопада 1864 р. Судова реформа проголошувала демократичні принципи судочинства: виборність мирових суддів і присяжних засідателів, незалежність і незмінність суддів, рівність усіх перед законом, гласність. Також запроваджувалась адвокатура, реорганізовувалась прокуратура. Реформа створила подвійну систему судів: місцеві суди — одноосібний мировий суддя, повітовий з'їзд мирових суддів і Сенат та загальні суди — окружні суди, судові палати і Сенат. Необхідно також зазначити, що реформа зберегла і залишки станового судочинства (станові суди — церковні, військові, волосні, окремий порядок розгляду справ про службові злочини) [1, с. 127].

На території підросійської України було засновано три судові палати: в Харкові, Одесі та Києві. Судові палати ви-

ступали апеляційною інстанцією для рішень окружних судів за загальним правилом, а у виняткових випадках розглядали справи в першій інстанції — про державні та службові злочини; також виконували координаційні та організаційні функції у судовій системі Російської імперії. Судові палати також були осередком нотаріату, прокуратури та адвокатури, що впроваджувались у правове життя імперії саме положеннями Судових уставів 1864 р.

Метою даної статті є дослідження місця Київської судової палати у механізмі судової системи Російської імперії за Судовими уставами, прийнятими 20 листопада 1864 р. В ході такого аналізу можна буде врахувати не тільки позитивні чи негативні наслідки реформування судової системи в контексті заснування Київської судової палати, а й простежити можливість використання конкретних результатів у сучасних умовах.

Керуючись цією метою, перш за все, необхідно враховувати, що судова реформа по-різному реалізовувалась на території Російської імперії в силу її масштабів та мультиетнічності. Це також можна пояснити і об'єктивними труднощами. Зокрема, на думку Т. Л. Курас, створення судових палат становило собою важливу складову судової реформи, оскільки держава сприймала судові палати як опору самодержавства. Уже до початку ХХ ст. на території Російської імперії було створено чотирнадцять судових округів, які очолювались судовими палатами відповідно: Московська, Київська, Харківська, Одеська, Санкт-Петербурзька, Варшавська, Іркутська, Омська, Казанська, Саратовська, Віленська, Новочеркаська, Тифліська, Ташкентська. Утворення судових палат на території Російської імперії зміцнило авторитет судової влади [2, с. 118].

29 червня 1880 р. була урочисто відкрита Київська судова палата у складі кримінального і двох цивільних департаментів, згодом були відкриті ще два цивільних департаменти. Діяла палата на підставі положення «Об учреждении судебных установлений» від 20 листопада 1864 р. До округу Київської судової палати входили Київська, Волинська, Чернігівська та Могильовська губернії [3, с. 24].

Таким чином, юрисдикція Київської судової палати охоплювала окружні

суди вищезгаданих губерній, а саме Київський, Житомирський, Луцький, Могильовський, Ніжинський, Стародубський, Уманський, Черкаський та Чернігівський суди.

«Батьки» судової реформи пояснювали таку судово-територіальну структуру нестачею кваліфікованих юристів для створення загальних судів у кожному повіті округу судової палати. При такій структурі все повітове начальство не тільки за табелем про ранги, а й за реальним статусом було позбавлено можливості чинити на суддів який-небудь вплив. Відповідно, і судді другої інстанції позбавлялися тиску на них з боку губерньської бюрократії [4, с. 5].

Територія Київського судового округу, очолюваного Київською судовою палатою, охоплювала Київську, Волинську, Чернігівську та Могильовську губернії. Київська губернія, за переписом від 1897 р., була населена 3559229 особами та охоплювала територію в 44777,9 кв. км; Волинська губернія, за даними перепису 1897 р., відповідно, — 2989482 особами та територією в 71736 кв. км; Чернігівська губернія, за переписом 1897 р. — 2297854 особами та територією 53918,2 кв. км, за станом на 1905 р.; Могильовська губернія, за даними перепису 1897 р., — 1686764 особами та займала площу 42134,6 кв. км. Таким чином, територія Київського судового округу, за даними 1897 р., складала 212566,7 кв. км з населенням у кількості 10533329 осіб [власні підрахунки].

Щодо етнічного складу населення Київської губернії, то, за даними перепису населення від 1897 р., найчисленнішою групою були росіяни — 33,13%, далі євреї — 30,96%, українці були третьою етнічною групою — 28,16%, далі були поляки — 4,69% (їх кількість постійно збільшувалась після 1897 р., і уже на 1900 р. становила 14%); німці — 1%; татари — 0,3%, чехи — 0,23% та інші нечисленні національні групи.

Беручи до уваги площу та кількість населення, а також неоднорідний етнічний склад населення Київського судового округу та його місцерозташування на південному заході Російської імперії, варто зазначити, що створення тут Київської судової палати було необхідним для зміцнення царського режиму.

Реформа була впроваджена на Правобережній Україні лише у 1880 р. через

низку об'єктивних причин, головна з яких полягала у протистоянні російської влади та польської шляхти. Російське самодержавство не бажало допускати польське населення до участі в правосудді за жодних обставин, оскільки останнє було освіченим та правосвідомим, володіло землеволодіннями, значними маєтностями, а тому становило загрозу в контексті лояльності до системи самодержавства.

Так, Київський губернський прокурор Міллер схилився до того, що реформа Південно-Західному краю імперії дуже потрібна. Це пояснювалося тим, що стара система судів себе повністю вичерпала. Населення краю схильне до правопорушень і, до того ж, вмiє обходити закони. Таке твердження робилося з огляду на минуле краю, коли що польська шляхта в силу своєї освіченості завжди могла захистити себе в суді. До того ж, Міллер бачив подібність нових судових статутів з Литовським статутом. Ця особливість могла позитивно вплинути на шляхту в питанні її примирення з російським дворянством краю [5, с. 21].

Справа в тому, що на Правобережній Україні російська влада хотіла утримувати своє панівне становище над усіма сферами суспільного життя, оскільки побоювалась національних та, зокрема, польських повстань на приєднаних до Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої територіях. Царський уряд мав на меті зберігати контроль над усім корпусом судової влади на Правобережжі. Саме тому впровадження положень Судових уставів щодо інституту мирових суддів було реалізовано не за принципом виборності, а за принципом призначення мирових суддів міністром юстиції на Правобережжі, а Судова палата утворена лише в 1880 р. Уряд обґрунтовував таке запізнення рядом обставин, зокрема нестачею фінансування проведення судової реформи, а також нестачею осіб, що мали б юридичну освіту на території округу Київської судової палати.

Слід виокремити, що статті одного з документів Судових уставів «Об учреждении судебных установлений» від 20 листопада 1864 р. регламентували порядок призначення на посади голів судових палат, голів департаментів судових палат та членів судових палат. Згідно зі ст. 212 такі особи призначаються на вищевказані посади верховною владою, ім-

ператором, за поданням міністра юстиції [6, с. 29]. Також варто враховувати вимоги, що висувались до кандидатів на посади членів судових палат. Тільки російські піддані, які досягли 25 років, могли отримувати доступ до професій системи правосуддя, необхідною була також наявність атестату про закінчення навчального закладу з юридичних наук або про здачу іспиту з юриспруденції. Крім того, встановлювався стаж роботи терміном у три роки праці на посаді не нижче прокурора або члена окружного суду для суддів судових палат, а для голів судових палат — 3 роки стажу на посаді не нижче прокурора, або судді судової палати, або ж голови окружного суду.

Київська судова палата, відповідно до ст. 137 «Об учреждении судебных установлений» від 20 листопада 1864 р., як і інші судові палати, отримувала своє конкретне місцерозташування у м. Києві. Окружний суд м. Києва і відповідна Київська судова палата засідали у щойно зведених для розташування основних міських і губернських установ будівлі «...присутственных мест, в котором помещается целый ряд правительственных учреждений, а именно: судебная палата, окружной суд, казенная палата с губернским казначейством, губернское правление, губернская чертежная и типография, нотариальный архив, городское полицейское управление и др.» [7, с. 55].

Ця будівля була споруджена у 1857 р. за проектом архітекторів М. Іконникова, К. Скаржинського та І. Штрома у стилі класицизму між Михайлівським монастирем та Софіївським собором, на місці, що вивільнилось від хаотичної забудови минулих століть у результаті перепланування центральної частини Києва у 30-х роках XIX ст. Будівля «Присутственных мест» існує до теперішнього часу по вулиці Володимирській, 15 і одне з її приміщень займає Апеляційний суд Київської області.

Судову палату очолював голова судової палати. У 1881 р. головою Київської судової палати призначений Іван Миколайович Орлов, який мав звання сенатора. Судова палата поділялась на 1 кримінальний та 2 цивільні департаменти, які, в свою чергу, очолювали голови департаментів судової палати. З 1914 р. у Київській судовій палаті почали функ-

ціонувати ще 2 цивільних департаменти. До департаментів судової палати входила визначена штатним розписом кількість членів судової палати. Станом на 1884 р. у Київській судовій палаті працювали 15 суддів [8]. З часом їх кількість збільшувалась у силу збільшення кількості справ, що були підсудними палаті, і станом на 1914 р. у палаті працював уже 31 суддя [9].

У судовій палаті була канцелярія, яку складали секретарі та їх помічники, розсилні і судові пристави, а також канцелярські чиновники, основна функція яких полягала у переписі документів. Функція архіваріуса в деяких випадках могла бути поєднаною з функціями секретарів.

При судовій палаті діяв прокурор та визначена штатним розписом кількість його помічників і секретарів. Він наділявся судово-адміністративними, судовими та адміністративними обов'язками, зокрема вів спостереження за перебігом слідства і правильним діловодством прокурорів окружних судів, організував кримінальне переслідування, керівництво дізнаннями у політичних справах, підготовку до суду необхідних матеріалів, підтримку на суді обвинувачення, контроль судових вироків, вів спостереження за триманням у тюрмах арештованих, перевіряв листи, книги, посилки, що отримували в'язні, брав участь у нарадах з генерал-губернатором, розглядав скарги і прохання в'язнів тощо.

Київська судова палата наділялась такими функціями:

- перевіряла судові рішення та вирoki окружних судів в апеляційному порядку;
- розглядала щорічні звіти голів окружних судів про їх діяльність;
- розглядала як суд першої інстанції кримінальні справи про злочини, віднесені до їх відання Статутом кримінального судочинства: державні злочини, злочини терористичної спрямованості, тяжкі службові злочини тощо;
- вирішувала спори про підсудність між окружними судами їх округів, згідно зі статтями 231–235 Статуту кримінального судочинства [10, с. 31].

Відповідно до Судових уставів від 1864 р. засідання судових палат поділялись на розпорядчі та судові засідання та загальні збори департаментів. Розпорядчі засідання проводились для поперед-

нього розгляду наказів судам на місцях, для розгляду справ по дисциплінарним провадженням осіб з судових установ та для обговорення справ по управлінню судовими установами. В судових засіданнях розглядали безпосередньо кримінальні та цивільні справи. Такі засідання проводились публічно, крім випадків, коли закон прямо забороняв публічний розгляд справи і встановлював закриті судові засідання. Прокурори палати повідомлялись про час розгляду справи, коли їх участь була обов'язковою. Списки справ, що призначались до розгляду, вивішувались на дверях судової палати [2, с. 120].

Що ж до загальних зборів департаментів судової палати, то їх проведення чітко регламентувалось ст. 160 «Об учреждении судебных установлений» від 20 листопада 1864 р. Основна мета їх проведення полягала у обговоренні кандидатів на відкриті вакансії в судовій палаті, а також в інших цілях, визначених законом. Голова судової палати був уповноважений скликати такого роду збори; на цих зборах повинні були бути присутні усі судді судової палати.

За главою 3 «Об учреждении судебных установлений» від 20 листопада 1864 р., судові палати були підзвітними органу, що їх сформував. Таким чином, на початок кожного нового року судові палати та окружні суди та прокурори зобов'язувались звітувати про свою діяльність у попередньому році міністру юстиції. Звіт розроблявся головою судової палати за даними відповідного судового округу разом з прокурором при судовій палаті на базі даних судової палати та даних, отриманих від окружних судів, що входили до округу даної судової палати.

**Висновки.** Таким чином, Київська судова палата, створена у 1880 р., згідно з Судовими уставами 1864 р., була органом апеляційного оскарження рішень окружних судів, а також судом першої інстанції у законодавчо визначеній категорії справ, осередком прокуратури, адвокатури та нотаріату. Попри нелегкі умови її функціонування на піднесеному заході Російської імперії, через багатонаціональність населення, політичні, соціально-економічні та культурні розбіжності, діяльність судової палати можна вважати високоефективною та високорезультативною. Ми констату-



*ємо, що реформа досягала поставлених царським урядом цілей — дотримання законності у регіоні та поширення ро-* сійської судової системи на окраїни імперії.

#### ПРИМІТКИ

1. Филиппов М. А. Судебная реформа в России / М. А. Филиппов. — М. : Книга по Требованию, 2013. — Т. 1. — Ч. 1. — 632 с.
2. Курас Т. Л. Варшавская судебная палата: место в судебной системе Российской империи / Т. Л. Курас // Власть. — 2011. — № 1. — С. 118–120.
3. Самойленко О. О. Реалізація судової реформи 1864 року в Україні: етапи і проблеми / О. О. Самойленко // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 4. — Ст. 23–26.
4. Суд присяжных в России: громкие уголовные процессы 1864–1917 гг. / сост. С. М. Казанцев. — Л. : Лениздат, 1991. — 512 с.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). — Ф. 442. — Оп. 181. — Спр. 425. — Ч. 9.
6. Судебные Уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. — Ч. 2. — СПб., 1866.
7. Богуславский С. Спутник по г. Киеву / С. Богуславский. — Киев, 1913.
8. Сборник статистических сведений Министерства юстиции. Сведения о личном составе и о деятельности судебных установлений, образованных по Уставам Императора Александра II за 1884 и 1885 годы, с картою судебных округов Европейской России и Кавказского края. — Вып. 1. — СПб., 1887.
9. Сборник статистических сведений Министерства юстиции. Сведения о личном составе и о деятельности судебных установлений Европейской и Азиатской России за 1914 год. // Издание Первого Департамента Министерства юстиции по 3-му Делопроизводству статистического отделения. — Вып. 30. — Пг., 1916.
10. Судебные Уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. — Ч. 3. — СПб., 1866.

**Левчук Юлия.** *Киевская судебная палата: место в судебной системе Российской империи.*

*В статье анализируется деятельность Киевской судебной палаты — органа апелляционного обжалования решений окружных судов, который был создан в ходе реализации судебной реформы 1864 г. в Российской империи. Несмотря на нелегкие политические и социально-экономические условия, деятельность судебной палаты, которая функционировала на юго-западе империи, была успешной и высокорезультативной.*

**Ключевые слова:** *Киевская судебная палата, судебные палаты, судебная реформа 1864 г., Судебные уставы 1864 г.*

**Levchuk Yuliia.** *Kiev Trial Chamber: a place in the judicial system of the Russian Empire.*

*The article analyzes the Kiev Trial Chamber activity — the appeal court for the district courts, which was established by the judicial reform of 1864 in the Russian Empire. Despite the difficult political, social and economic conditions, the activity of the Chamber, which operated on the south-west of the empire, was successful and effective.*

**Key words:** *Kiev Trial Chamber, trial chambers, the judicial reform of 1864, the legal court regulations of 1864.*